

het einde van de apathische kiezer

**Uitgave van het
Humanistisch Verbond**

Versijnt om de veertien dagen

**25ste jaargang nummer 5
14 maart 1970**

Hoofdredacteur: Casper Vogel

Redactieraad:
H. Mozes, mej. E. van der Reijden,
R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof

Redactiesecretaris: F. C. van Soesbergen
Paulus Buyslaan 23 Amersfoort
Telefoon 03490-16474

Administratie, abonnementen en advertenties:
postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 24641
giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijzen per jaar:
voor Nederland, andere E.E.G.-landen, Suriname
en de Antillen f 11,-
overige landen f 13,50
Losse nummers f 0,50

In dit nummer (8 pag.) o.a.:

J. L. Sluiter: Illusie der vrije wil

Lucas Reijnders: Nageslacht naar keuze

Pszisko Jacobs: Sleutel tot Kafka

Ds. Joh. P. van Mullem: Humanisme en religie

De parlementaire debatten over de afschaffing van de opkomstplicht bij verkiezingen hebben ons een zeldzame kans gegeven opvattingen die bij de diverse politieke partijen over democratie leven, tegen elkaar af te wegen.

Zowel voor- als tegenstanders waren verdeeld, maar in beide kampen vulde men elkaar aan. Het voornaamste argument tegen afschaffing van de opkomstplicht was: 'Wie evenredige vertegenwoordiging wil, moet ook een zo getrouw mogelijke afspiegeling van het volk voorstaan. Afschaffing betekent die afspiegeling vertroebelen, want de teyreden blijven thuis en de extremen krijgen teveel invloed' (mening van de CPN en een deel van VVD en CHU). De voorstanders groepeerden hun motieven rond het thema: 'Dwang is in een democratie uit den boze, men moet vrij zijn wel of niet te stemmen.'

Het opvallendst daarbij is dat beide standpunten ieder vanuit een verschillende democratische gezindheid geformuleerd zijn. De voorstanders redeneren eerder gevoelsmatig dan verstandelijk. Omdat zij het zijn die een beslissing moeten forceren mag men van hen op de bestaande regeling kritiek verwachten die verder gaat dan alleen het propageren van een vrije beschikking over democratische rechten; n.l. een rechtvaardiging daarvan. De tegenstanders kan men verwijten dat zij alleen verstandelijk redeneren; en dan nog vanuit een enge, achterhaalde visie. Vechtend voor hun heilige evenredigheid, denken zij slechts aan het getal als criterium. Ze degraderen het begrip 'democratie' tot een skelet door verwerping van Prof. Kleerekopers stelling: 'De niet-geïnteresseerde kiezer is volkomen rationeel vertegenwoordigd, wanneer hij niet vertegenwoordigd is'.

Toch zit in dat ene zinnetje, waarmee de anti-revolutionair Schakel op de proppen kwam, de kern van de discussie. Men weet het; in ons huidige parlement is die niet-geïnteresseerde kiezer, om in Kleerekopers termen te blijven, irrationeel vertegenwoordigd. Zijn invloed is er, maar die is niet meetbaar. Waar hij zit kan men ook niet met zekerheid zeggen, al zoekt men hem waarschijnlijk met het meeste succes in de grote partijen. Hij is de kiezer die het allemaal niks kan schelen, die stemt omdat 't moet en niet omdat hij het zo vreselijk graag wil. Daarom doet hij

een niet-politieke keuze, gemeten naar de reden waarom hij een bepaald hokje rood maakt (traditie, invloed van zijn milieu, balorigheid, advies van anderen, e.d.). In zijn uitwerking is die 'toevallige' keuze natuurlijk wel degelijk politiek, en zelfs zo dat zij het beeld aanzienlijk kan vertekenen. Van een zuivere afspiegeling van het politieke denken van het Nederlandse volk is dus geen sprake.

Dat deze 'apathische' kiezers onbewust mede-dragers zijn van de establishment kan men eveneens afleiden uit de door VVD-fractie-leider Geertsema verwoorde vrees 'dat de extremen teveel invloed krijgen', als die opkomstplicht vervalt. Dat is een uiting van een veel wijder verbreide opvatting dat politieke apathie als symptoom van een gezonde (lees: stabiele) democratie beschouwd kan worden.

Die apathische kiezer kan in het vervolg nu gaan vissen, als er verkiezingen zijn. Maar er is een konsekwentie: hij verliest het recht van kritiek. En de partijen die hij daarvoor steunde, moeten het nu zonder hem doen. Zij hebben alleen nog te maken met mensen die een bewuste keuze doen en voor die keuze ook een verantwoording zullen vragen. Dit kan de beweeglijkheid en de kwaliteit van de parlementaire democratie alleen maar ten goede komen.

Deze beweeglijkheid, de laatste jaren al op gang gekomen, wordt gezien zowel als een teken van achteruitgang als van opbloei. In het licht van het hierboven gestelde laat het niet moeilijk raden wie instabiliteit ongezond zullen vinden. Zij maken er in elk geval mee duidelijk hoe ze denken over de mondigheid van anderen. Het zijn de mensen die verandering niet weren zolang het systeem er niet door in gevaar wordt gebracht. Daarmee is hun behoudendheid op dit punt bestempeld. Wie beweeglijkheid niet schuwt toont een wezenlijk andere mentaliteit. Hij is er geen betere of slechtere democraat door, maar wel een verdraagzamere: een die zijn verworvenheden niet bij voorbaat veilig stelt, alvorens anderen eraan willen knagen, maar die bereid is tot voortdurende confrontatie. Zo'n democraat hanteert de democratie niet als ideologie ter verdediging van de bestaande machtsstructuur, maar toont een principiële bereidheid om andere menselijke inzichten evenwaardig aan de zijne te achten. (cv)

KRITISCH ALLERLEI

Geen oordeel

Martin Ruyter heeft in de Volkskrant de weledelgestrenge heer Van Heijningen, advocaat te 's-Gravenhage en bekend verdediger van het huidige regime in Athene, geïnterviewd. Eigenlijk zijn de antwoorden van de heer Van Heijningen te onbenullig om ook maar één seconde aandacht aan te besteden. Maar er viel toch iets tussen het geleuter op. Twee keer gaf hij op een vraag hetzelfde antwoord. De vragen waren: 'Is de dictatuur goed?' en 'Hier kan je ongestoord op straat blijk geven van je mening over de regering-De Jong. Als je dat in Griekenland doet, ga je de gevangenis in'. Beide keren antwoordde Leonardus van Heijningen: 'Daar heb ik geen oordeel over'.

Stoel

De Nederlandse regering doet zijn uiterste best om de Nederlandse cultuur voor buitenlanders toegankelijk te maken, met name in de VS. Al geruime tijd bestaat aan zeker drie universiteiten de mogelijkheid om een leerstoel te krijgen voor Nederlandse taal- en letterkunde. De universiteit van Berkeley bijvoorbeeld is bereid alles te betalen (uitgezonderd de helft van het salaris van een hoogleraar, die Nederland echter zelf mag uitkiezen). In tegenstelling tot een land als Zweden, dat deze kansen wel wist aan te grijpen, toont men in Den Haag geen enkele interesse, getuige het ontbreken van ieder soort reactie. Wie het verhaal kent van de man die gepolst werd of hij een boek voor zijn verjaardag wilde hebben en toen antwoordde: nee, dank je, ik heb er al een — die begrijpt opeens de houding van de minister van O. en W.: Nederland heeft al een leerstoel, aan de Columbia-Universiteit, en die stoel is nog vernoemd naar koningin Wilhelmina ook. Wat willen we nou nog meer?

Fair play

Top-tennisser Arthur Ashe is een visum voor Zuid-Afrika geweigerd, omdat hij als neger zou meespelen in een toernooi voor blanken. In Zuid-Afrika zelf heeft dat tot standpunten pro- en contra geleid, waarbij de balans licht naar de kant van afkeuring doorsloeg. Misschien wel door hetgeen 'De Transvaler' schreef: 'Het is in het belang van Zuid-Afrika dat Ashe de toegang tot het land geweigerd is. Zijn aanwezigheid hier zou ertoe bijdragen dat de binnenlandse politiek wordt ondermijnd. Hij heeft de sport zelf in de politiek gehaald'.

Ashe werd zelf, in de VS, ondervraagd door de sub-commissie voor Afrikaanse Zaken van het

Huis van Afgevaardigden. Voorzitter Charles Diggs vroeg hem of hij ermee instemde, als de Amerikaanse regering overeenkomstige maatregelen tegen Zuidafrikaanse sportlieden zou nemen. Ashe: 'Mijn eerste reactie zou zijn: doe de deur voor hen dicht. Maar mijn geweten zegt dat we niet op hetzelfde lage peil moeten denken als in Zuid-Afrika.'

Avantgarde

Het Amerikaanse blad Avantgarde heeft op grond van historische en godsdienstige argumenten het verschil in maatschappelijk gedrag tussen diverse groepen godsdienstigen nagegaan. Het Algemeen Handelsblad heeft daar de voorname conclusies uit nagegaan: 'Protestanten, katholieken en joden hebben blijkbaar allemaal hun goede en slechte kanten. Protestanten zijn ijverig en ethisch, maar hebben weinig sympathie voor verdrukten en seksuele remmingen. Katholieken zijn sterk aan hun gezin gehecht, godsdienstig en liefdadig; aan de andere kant zijn ze het minst intellectueel, het minst arbeidzaam, het minst vóór burgerrechten en het meest bevooroordeeld. Joden zijn liberaal, intellectueel, harde werkers — maar ook geneigd tot bedenkelijk zaken doen'.

'Avantgarde maakt zich de meeste zorgen over de katholieken. Binnenslands omdat het katholieke volksdeel zo snel groeit dat in het jaar 2000 de meeste nieuwgeboren Amerikanen katholiek zullen zijn, buitenslands omdat katholieke landen het meest vatbaar schijnen te zijn voor fascisme en communisme'.

'Avantgarde vreest dat bij een katholieke meerderheid de industriële groei, misschien ook de wetenschappelijke vooruitgang zullen teruglopen; dat minder waarde zal worden gehecht aan intellectuele onafhankelijkheid; dat de vrijheid van meningsuiting in gevaar zal komen. Om van de epilepsie maar te zwijgen'.

De argumenten die Avantgarde gebruikt doen erg wetenschappelijk aan (veel cijfers en tabellen en zo) maar ze zijn dat niet want iedere controle erop ontbreekt. Maar 't blijft natuurlijk aardig zolang je niet katholiek, protestant of joods bent...

Wereldbevolking

Op grond van de jongste berekeningen zal de wereldbevolking van ruim 3,6 miljard in 1970 tot ruim 4,4 miljard in 1980 toenemen. Dit staat in een rapport dat de bevolkingscommissie van de VN heeft gepubliceerd. De sterkste groei zal in de minder ontwikkelde landen

plaatsvinden. Tegen 1980 zullen er in de minder ontwikkelde landen ruim 3,2 miljard mensen wonen tegen ruim 1,2 miljard in de industriële landen.

Uit een ander VN-rapport blijkt, dat elke minuut in de ontwikkelingslanden tweehonderd kinderen worden geboren, maar dat veertig van hen binnen een jaar overlijden. Van de overblijvende 160 kinderen blijven 120 gedurende hun gehele kindertijd verstoken van moderne medische zorg. Vele lijden in die periode aan ondervoeding. Vergeleken met hun Europese of Noordamerikaanse leeftijdsgenootjes is hun sterftkans twin-

tig tot veertig maal zo groot. Van degenen in de leerplichtige leeftijd zal slechts iets meer dan de helft schoolonderwijs kunnen volgen. Slechts vier op de tien van deze groep volgt het gehele basisonderwijs.

De situatie is des te alarmerender wanneer wij ons realiseren dat op onze wereld driekwart van de kinderen onder de vijftien jaar — bijna een miljard — in ontwikkelingslanden leven, zegt het rapport.

Toch zijn er nog steeds mensen die zeggen: verschrikkelijk, verschrikkelijk, maar wat doe je er aan?

oninteressante mensen zijn er niet

Oninteressante mensen zijn er niet. Hun lot gelijkt de geschiedenis van planeten, Elk heeft op zijn wijs iets eigens, en geen planeet is als de ander.

En als iemand onopvallend leefde en hiermede zichzelf was, dan was ook hij boeiend onder de mensen juist dóór deze onopvallendheid.

Een ieder heeft zijn verborgen persoonlijke wereld. Er is in deze wereld het hoogste moment. Er is in deze wereld het vreselijkste uur, maar dit alles is ons onbekend.

En wanneer de mens sterft, sterft met hem zijn eerste sneeuw, en de eerste kus, en de eerste strijd... Dit alles neemt hij met zich.

Ja, hij laat boeken en bruggen achter, machines en schilderstukken, ja, veel blijft, zo is het beschikt, maar iets toch verdwijnt!

Zo is de wet van het onmeedogend spel. Niet mensen sterven, maar werelden. Mensen herinneren wij ons, zondig en aards. Maar wat wisten wij, in waarheid, van hen?

Wat weten wij van broeders, van vrienden, wat weten wij van onze allernaaste. En wat van onze eigen vader, wij, alles wetend, weten niets.

De mensen gaan... Geen keert weder. Hun verborgen werelden herleven niet. En over deze onherroepelijkheid Zou ik telkenmale weer willen schreeuwen...

JEWGENIJ JEWTOESJENKO

(Uit: *Nieuwe gedichten* (1962), uit het Russisch vertaald door P. Krug)

Jewtoesjenko werd in 1933 in Zima in Siberië geboren en verkreeg door zijn gedichten in en buiten de Sowjet-Unie grote bekendheid. Het gedicht 'Baby Jar' van 1961 veroorzaakte opschudding door de duidelijke veroordeling van reactionaire antisemieten in kringen van de communistische partij. Zijn waarlijk humanistische poëzie vindt vooral onder de jongeren veel bewondering. (P. K.)

de inquisitie van chicago

In de VS heeft het protestdemonstraties geregend, als gevolg van het weerzinwekkende verloop van het z.g. Chicago-proces. Daar stonden zeven gedaagden terecht wegens 'samenzwering met het doel onlusten te veroorzaken tijdens het Democratische partijcongres in augustus 1968'.

Die protesten waren er niet voor niets. Vanaf het begin bestond er twijfel aan de objectiviteit van de 74-jarige rechter Julius Hoffman. Naarmate het proces zich voortsleepte, veranderde die twijfel in zekerheid: met een zekere vastberadenheid heeft de bejaarde magistraat Hoffman het recht verkracht. Zo duidelijk zelfs, dat de rancune van deze 'recht-en-orde' profeet jegens de terechtstaande leiders der jonge oppositiebewegingen er duimendik oplag. De streken die hij uithaalde, en waartegen de verdediging vrijwel machteloos was, vormen tezamen een juridisch huzarenstuk waar de honden geen brood van lusten.

Al deze incidenten op te noemen hoeft niet meer; de kranten hebben er vol van gestaan. Bij elke maatregel die Hoffman uitdacht (tot en met arrestatie van de verdedigers toe) werd hij later door hogere rechters in het ongelijk gesteld.

Apart te vermelden: één van de juryleden trok zich de eerste dag al terug en zei dat het haar onmogelijk was langer objectief te zijn, gezien de zeer subjectieve voorlezing van Hoffman van de dagvaarding. Eén der advocaten, William Kunstler, kreeg de ongehoorde straf van vier jaar en dertien dagen cel, wegens 'belediging van de rechtbank'. Deze 'beledigingen' bestonden volgens de door de rechter uitvoerig voorgelezen aanklacht overwegend uit het blijven argumenteren, nadat het onderwerp van discussie irrelevant voor het proces werd bevonden (let wel: door de rechter). Alle beklaagden kregen eveneens aparte – tussentijds uitgesproken! – straffen voor belediging. Zeven advocaten en hoogleraren in het Amerikaanse strafrecht boden daarop onmiddellijk hun hulp aan de beklaagden aan, bij hoger beroep en de voorzitter van de Unie voor de Amerikaanse Burgerlijke Vrijheden noemde de handelwijze 'ongrondwetig en buitengewoon machtsmisbruik'.

Om dit weerzinwekkende verhaal dan maar af te ronden: aan het eind van het vijf maanden

durende proces sprak de jury na vijf dagen beradslaging zich uit: niemand schuldig aan samenzwering, maar wel vijf van de zeven schuldig aan geweldpleging. De wijze oude rechter Hoffman liet er nauwelijks gras over groeien: twee dagen later werden de vijf veroordeeld tot de maximale gevangenisstraf — vijf jaar plus een boete van zo'n 18.000 gulden plus elk hun aandeel in de proceskosten, zo'n 40.000 gulden...

Een van de door deze uitspraak geruïneerde mensen, de 31-jarige Jerry Rubin, besloot zijn laatste woord aldus: *'Julius Hoffman, u hebt meer gedaan om het rechtsstelsel in Amerika te vernietigen dan een van ons ooit zou hebben gekund. U hebt meer jonge mensen in Amerika radicaal gemaakt dan wij konden. U bent de grootste hippie van ons allemaal. Dit is het gelukkigste ogenblik van mijn leven.'*

De Nederlandse journalist Henk Leffelaar heeft een deel van het proces bijgewoond. Dit is het slot van zijn beschouwing voor de GPD-kranten:

Een van de gedaagden, de 53-jarige David Dellinger, heeft het proces tegen de 'samenzweerders' van Chicago vergeleken met het proces Van der Lubbe na de Rijksdagbrand in 1933, dat hij ziet als een poging van de nazi's om het volk op te zwepen tegen de linkse politieke groeperingen waarna de repressieve maatregelen mogelijk lijken. Hellinger zegt dan: 'Ik hoop dat het Amerikaanse volk meer succes zal hebben in het weerstaan van de langzame uitbreiding van de 'geordende samenleving' dan de Duitsers in die jaren'.

Het is een wat te scherp getrokken vergelijking, maar Dellinger heeft in zoverre gelijk, dat het proces tegen de acht van Chicago niets meer en niets minder is dan een poging tot intimidatie van alle groepen die zich opstellen tegen de regering en de geijkte Amerikaanse waarden. Dit feit gecombineerd met de recente door vice-president Agnew geuite dreigementen aan het adres van de pers en de televisie, de politie-razzia op de Zwarte Panters, en 't zich beroepen door de regering op de 'zwijgende meerderheid', doen een zorgwekkend zo niet alarmerend beeld ontstaan van het huidige Amerika.

stimuleringsprijs slecht onthaald in gemeenschappen

Het idee om jaarlijks of tweejaarlijks een stimuleringsprijs in te stellen voor de gemeenschap die er het best in is geslaagd zich als geestelijk aktie-centrum vooruit te brengen, heeft een slecht onthaal gekregen. Het hoofdbestuur, dat zelf over het idee verdeeld was, heeft per brief de mening van de gemeenschapsbesturen gevraagd. Van de eerstbinnenkomende reacties waren er drie ronduit negatief en een positief. Het scherpst keurde de gemeenschap Amsterdam-Noord het plan af. Zijn bestuur geloofde er niet in, omdat een gemeenschap geen activiteiten gaat verrichten met als doel in aanmerking te komen voor de prijs. 'Wij vinden uw voorstel meer passen in de achter ons liggende periode', meende Amsterdam-Noord. Sommige bestuursleden vonden de prijs 'waanzin'. De gemeenschap Bussum sprak van een 'slechte

en principieel onjuiste gedachte'. 'Het gaat om het spel en niet om de knikkers', luidde het standpunt, waaraan tegelijkertijd een suggestie werd verbonden: geregeld in bijvoorbeeld 'In en Om' de cijfers te publiceren van de maandelijks ledenaanwas in de verschillende gemeenschappen.

In Den Haag werd het plan ook afgewezen, maar om andere redenen: 'De beoordeling zou moeten geschieden op onduidelijke, niet meetbare criteria, zodat we geen enkele jury tot juiste beoordeling in staat achten'.

De enige gunstige reactie in eerste instantie kwam uit de Zaanstreek. Daar stond men 'zeer positief' tegenover een stimuleringsprijs, al leek het dit bestuur praktischer voor de prijsbepaling ieder jaar een afzonderlijk criterium vast te stellen.

Er was een plaats in de tram vrijgekomen op een drie- of vier-persoonszijbank helemaal vooraan en een mevrouw maakte een uitnodigend gebaar naar me, dat ik er moest komen zitten. Zover is het nu zo langzamerhand met me gekomen. Mijn grijze haren hebben tot nu toe nog nooit iemand boven de leeftijd van, laten we zeggen derde klas lagere school, bewogen om voor me op te staan maar als er een plaats open valt, ben ik de laatste tijd meestal wel een van de eerste gegadigden.

De vrouw, die me de plaats aangewezen had, zat naast een man, die druk, hoewel niet over-luid, aan 't betogen was. 'Neem nou de zwembaden,' zei hij tegen de vrouw, 'de gemengde zwembaden, bedoel ik. Daar zijn de katholieken toch altijd tegen geweest, tegen gemengd zwemen. En waarom? Omdat mannen en vrouwen niet tezamen in hetzelfde bassin mogen. Want uitkleden doen ze d'r eige overal. Aan het strand, langs de kanalen, bij de vijvers van het Amsterdamse Bos. Ga maar kijken'. 'Zulke kleine broekies hebben ze an', en hij wees met zijn handen ter grootte van een beetje uit de kluiten gewassen eikeblad. Inderdaad helemaal onvoldoende om welk edel deel van het lichaam dan ook te bedekken.

'En van boven hebben de vrouwen zowat niks', ging hij verder, 'maar weet je wat het is?' Hij zweeg even. Zijn vrouw wist het kennelijk niet of misschien wist ze het allang want ze trok een gezicht, alsof ze het hele verhaal al van binnen en van buiten en van voor naar achter uit het hoofd kon opzeggen: "t Zijn d'r eige vuile gedachten", concludeerde de man en hij keek naar buiten. 'Tenslotte', verduidelijkte hij nog even, 'in zwembaden kleden ze zich nog uit in een hokje en dat is allemaal gesepareerd'.

'Wat moet die man toch met die zwembaden', dacht ik, 'in deze kou'. Ik keek opzij. 't Was een man van een eind in de zestig, schatte ik en hij had een aardig gezicht.

'Ja, 't is toch zo, mevrouw', begon hij tegen mij, toen hij zag, dat ik hem aankeek, 'de gereformeerden hebben toch ook altijd de vooruitgang tegengehouden! Wat hebben die nou ooit gedaan om de vooruitgang een beetje op gang te brengen!'

Ik moest bekennen, dat ik het niet wist. 'De kerken, mevrouw, neemt u dat gerust van mij aan, hebben altijd alle vooruitstrevendheid tegengewerkt en geprobeerd de kop in te drukken'. Ik knikte. De mensen om me heen begonnen me aan te kijken. Wat moest ik zeggen. Zat ik maar in het Amsterdamse Bos. Niet om me uit te kleden, maar gewoon, eenden voeren voor mijn part.

De tram naderde een halte. 'Kom, Jaap', zei de vrouw, 'we moeten er hier uit. Op het Leidseplein is het misschien te druk'. Ze stond op en liep naar de uitgang. Hij aarzelde: 'Op het Leidseplein te druk?' begon hij maar zijn vrouw hoorde hem al niet meer. Hij had gelijk, 't sloeg helemaal nergens op. We waren nog twee haltes van het Leidseplein af en hier overstappen op een andere tram had geen enkele zin.

'Nou', mompelde hij, 'wat ze nou weer heb'. Hij haalde zijn schouders op en haastte zich de tram uit. 't Stoplicht stond voor ons nogal lang op rood en ze waren al een eindje op weg toen de tram hen passeerde. Hij was alweer aan 't woord en naast hem stapte kordaat op haar korte winterlaarsjes, de vrouw en zweeg. Ze hield haar mond stijf dicht want er stond een ijzige wind, die ze pal tegen hadden. Twee haltes moesten ze nog lopen naar 't Leidseplein, dat was minstens tien minuten.

Van mij had het niet gehoeven maar dat wist die vrouw natuurlijk niet. Wie weet, hoeveel tram-melant ze in bussen en trams al had gehad met haar vooruitstrevende echtgenoot en hoe vaak ze al te vroeg was uitgestapt om in 's hemelsnaam dat laatste eindje dan maar te gaan lopen.

Ja, vooruitstrevendheid is prachtig, alleen op deze manier voor de familie wel wat koud in de winter.

BENEDICTUS SPINOZA (1632-1677)

illusie der vrije wil

Op 18 oktober 1469 werd te Valladolid een huwelijk voltrokken, dat voor de toenmalige wereld verstrekkende betekenis heeft gehad. Ferdinand van Arragon en Isabella van Castilië legden daarmede de basis voor de vereniging van de twee koninkrijken, waaruit Spanje zich kon ontwikkelen tot de welhaast machtigste staat van die tijd.

Voor de in Spanje levende joden was het huwelijk van deze mensen het begin van een nieuwe catastrofe. Aan het ontzaglijke leed aan de joden in de loop der eeuwen toegebracht, werden nieuwe beproevingen toegevoegd. Hun werd de keuze gelaten zich te laten dopen of uit het land te vertrekken. Hoevelen er ook wegtrokken, er bleven toch duizenden en duizenden over, die wilden trachten hun plaats in Spanje te behouden, waar zij geslacht op geslacht gewoond hadden.

Naar alle kanten vluchtten zij; zo ook naar Portugal, waar het regime iets milder was. Maar ook hier werd een inquisitie naar Spaans model ingevoerd en werd de positie der joden even rampzalig als in Spanje. Hun restte nog slechts de vlucht naar overzeese landen. In de Republiek der Verenigde Nederlanden, de wijkplaats voor zovelen, vond een aantal een nieuw tehuis. In Amsterdam kregen zij toestemming om een synagoge te bouwen.

Tot de naar ons land uitgeweken behoorde Michaël d'Espinoza, de vader van Baruch Spinoza, die op 24 november 1632 te Amsterdam ter wereld kwam. Later noemde hij zich Benedictus inplaats van Baruch.

Al vroeg gaf de jonge Spinoza blijk van uitzonderlijke begaafdheid. Hij beloofde een sieraad te worden van de joodse gemeenschap. Het hoogste ambt, dat men daar te vergeven had, scheen voor hem weggelegd. Groot was de teleurstelling toen het de rabbijnen ter ore kwam, dat Spinoza nalatig was in het naleven van de goddelijke geboden en valse vrienden van Baruch aan de rabbijnen overbrieften, dat hij er ketterse meningen op nahield.

Welke pogingen men ook aanwendde om hem in het rechte spoor terug te brengen, niets mocht baten. Spinoza volhardde in zijn afwijkende meningen. Toen barstte de hel los en ontketende zich een fanatisme, dat voor dat van katholicisme en calvinisme niet onderdeed.

Op 27 juli 1656 werd in een huiveringwekkende samenkunst over de toen 23-jarige Spinoza de banvloek uitgesproken. Terwijl de ene vervloeking na de andere door de synagoge weerklonk, werden de lichten stuk voor stuk gedoofd, hetgeen het angstaanjagende karakter van de ceremonie nog verergerde.

Wat precies de wrok der rabbijnen had opgewekt, behalve dan het niet nakomen van de geboden, is niet met zekerheid bekend.

Mogelijk heeft hij kritiek geleverd op de bijbel en twijfel geopperd ten aanzien van het auteurschap van de Pentateuch. Deze boeken konden volgens hem onmogelijk aan Mozes worden toegeschreven. Misschien had hij er toen reeds op gewezen, dat taal en stijl van het Oude Testament waren aangepast aan het begripsvermogen van het eenvoudige volk. Ook zijn kritische kijk op de bijbelse wonderverhalen kan tot de ontzetting hebben bijgedragen en dit niet alleen in joodse kringen.

Alleen zo laat het zich verklaren, dat ook de Amsterdamse predikanten in het geweer kwamen en zij samen met de rabbijnen van de bur-

gemeesters van Amsterdam gedaan wisten te krijgen, dat aan Spinoza het verblijf binnen de stad voor drie maanden werd ontzegd.

Ook later bleek wel dat de sympathie van de orthodoxe dominees niet bepaald naar Spinoza uitging. Toen in 1670 zijn Theologisch-Staatskundig Tractaat van de pers kwam, ontstond er in het calvinistische kamp een geweldige deining. Spinoza kon in die dagen nog rekenen op de steun van Johan de Witt. Na de verheffing van Prins Willem van Oranje tot stadhouder (1672) en de daarop volgende gruwelijke moord op de gebroeders De Witt, was het hek van de dam.

Aan het drijven van de predikanten was het te wijten, dat in juli 1674 bij een gezamenlijk besluit van de stadhouder en het Hof van Holland, het Theologisch-Staatskundig Tractaat veroordeeld en verboden werd.

Gezien deze ervaring heeft Spinoza het niet raadzaam geacht zijn hoofdwerk 'Ethica' uit te geven, althans voorlopig niet. Hij hoopte op betere tijden. Deze zijn voor hem niet gekomen. Hij stierf reeds op 21 februari 1677, nog maar 44 jaar oud. Zijn vrienden hebben niet lang daarna de uitgave van zijn nagelaten geschriften, waaronder de Ethica, ter hand genomen. Prompt daarop volgde een algeheel verbod.

In het derde deel van zijn 'Ethica' poneert Spinoza, dat elk ding tracht zoveel in zijn vermogen ligt in zijn bestaan te volharden. Indien wij van deze stelling uit de houding der theologen bezien, laat zich hun standpunt gemakkelijk begrijpen.

Wat aan te vangen met het werk van een man, die de vrijheid van denken en spreken in ons land in gevaar achtte door de aanmatiging der predikanten en het hoge aanzien waarin deze heren stonden?

Wat voor uitwerking was te duchten van zijn geschriften op de eenvoudige zielen? Hoe zou men het volk blijvend kunnen verzoenen met hun schamel lot en de armoede van hun bestaan, als hun niet het uitzicht open bleef op een beter leven na de dood?

Waar moet het heen met het geloof en met de theologen als een leer algemeen goed zou worden, waarin geen plaats is voor de menswording gods in Jezus Christus?

Het godsbeeld van Spinoza was dan ook wel alarmerend. Geen persoonlijk god, maar een god die vereenzelvigd werd met het heelal en met de natuur, een pantheïstisch monisme, dat geen ruimte liet voor de schepping in de tijd, noch voor de zondeval.

Natuurlijk licht

Spinoza was een moreel hoogstaand mens. Zijn levenswandel was onberispelijk. Tussen zijn persoonlijk leven en zijn zedeleer bestond geen discrepantie. In zijn te korte leven heeft hij de mensen iets zeer waardevols geleerd. Jammer dat het zo lang geduurd heeft voor men hier achter kwam. Evenals Descartes legde hij de volle nadruk op de rede als het natuurlijk licht. Grondiger nog dan deze heeft hij de wijsbegeerte los gemaakt van de theologie. Daarvoor achtte hij het nodig de vooroordelen der godgeleerden bloot te leggen, omdat het vooral deze vooroordelen waren, welke voor de mensen een beletsel vormden zich aan de wijsbegeerte te wijden.

Descartes wees theologie en filosofie ieder hun plaats, geloofde echter nog aan de schepping uit het niet en de menswording gods. Spinoza daarentegen betoogde, dat het geopenbaarde woord van god niet bestond uit een bepaald aantal boeken, maar uit het simpele begrip der goddelijke bedoeling, te weten dat men god moet gehoorzamen. Die gehoorzaamheid bestaat uitsluitend uit het uitoefenen van gerechtigheid en naastenliefde. De woorden waarmede iemand zijn geloof beledigt doen niets ter zake.

Alleen de werken van een mens zijn bepalend. Zijn die goed, dan is hij in de zin van Spinoza gelovig. Aan ieder komt de vrijheid van eigen oordeel toe. Men moet hem het recht laten van eigen inzicht in de grondslagen van zijn geloof. De vrijheid mag op generlei wijze aan banden worden gelegd. Zij is ook voor de bevordering van kunsten en wetenschappen onontbeerlijk.

Hete hangijzer

Hoezeer de overtuigingen van Spinoza en de calvinistische predikanten ook uiteenliepen, er was ten opzichte van een probleem, dat wel het hete hangijzer van de eeuw mocht heten, enige overeenstemming. Ik bedoel het vraagstuk van de gedetermineerde wil.

De opvatting van Spinoza hierover was geheel tegengesteld aan die van Descartes. Deze veronderstelde bij de mens een vrije wil. Hij grondde dit hierop, dat de mens van zijn vrije wil een heldere en duidelijke voorstelling heeft. Het paste volkomen in het denkraam van Descartes, dat zo'n voorstelling dan ook waar en werkelijk was. Bovendien kon hij niet aannemen, dat god de mens zou bedriegen en hem slechts de illusie van een vrije wil had gegeven.

Van deze lichtelijk naïeve voorstelling is bij Spinoza geen spoor te bekennen. Volgens hem berust de gedachte aan het hebben van een vrije wil inderdaad op een illusie. Uitdrukkelijk poneert hij, dat in de ziel geen onbeperkte of vrije wil bestaat, maar dat de ziel genoopt wordt dit of dat te willen door een oorzaak, die weer door een andere is bepaald; deze weer door een andere en zo tot in het oneindige.

Als er dan geen vrije wil bestaat, hoe zit het dan met het begrip vrijheid bij Spinoza, deze apostel der vrije meningsuiting? Deze vraag ligt voor de hand. Zij heeft dan ook de volle aandacht van de wijsgeer gehad. Het 5e deel van de 'Ethica' is eraan gewijd. In het begin van dit werk heeft hij evenwel reeds een definitie van het begrip 'vrij' gegeven. Daar schrijft hij: 'Vrij is wat alleen van zichzelf afhankelijk is', waarmede hij bedoelt, dat iets vrij is wanneer het uitsluitend op grond der noodwendigheid van zijn aard bestaat en werkt. Niet in een vrije wil, stelt Spinoza het begrip vrijheid, maar in een vrije noodwendigheid. J. L. SLUIJTER

De laatste jaren wordt er op zeer grote schaal onderzoek gedaan naar de voortplanting. Alleen al in 1967 verschenen er 1500 verschillende wetenschappelijke artikelen en boeken, die betrekking hadden op de voortplanting van de mens en (andere) gewervelde dieren. Daarbij wordt een breed terrein bestreken, dat loopt van vruchtbaarheidscontrole (de pil) tot chemicaliën waarmee dieren van verschillend geslacht elkaar aantrekken, en van het buiten het moederlichaam opkweken van embryo's tot het produceren van grote aantallen wat betreft erfelijke eigenschappen dezelfde dieren.

In het kort kunnen we een aantal technieken nagaan, die in de niet te verre toekomst voor maatschappelijke toepassing uit dit onderzoek zullen kunnen vrijkomen. Met nadruk: *kunnen* vrijkomen, want het blijft uiteraard mogelijk, dat bijvoorbeeld bepaalde technische problemen voorlopig onoverwinnelijk zullen blijken, de toepassing van bepaalde technieken om bijvoorbeeld zedelijke redenen wordt verboden, of bepaalde onderzoeken om financiële redenen worden afgekap.

De eerste hierbij te noemen techniek wordt al op beperkte schaal in Nederland toegepast: typering van een kind, wanneer dit zich nog in de baarmoeder bevindt. Daarbij neemt men bijvoorbeeld in de derde maand van de zwangerschap uit het vruchtwater van de moeder een aantal cellen van het kind. Uit de eigenschappen van deze cellen kan in een belangrijk aantal gevallen worden afgeleid, of het kind een erfelijk defect (met als gevolg een erfelijke ziekte) zal gaan vertonen.

Er is een groot aantal erfelijke ziekten. Het bekendste voorbeeld ervan is de bloederziekte, maar er zijn er ook, die krankzinnigheid kunnen veroorzaken. Dergelijke ziekten kunnen door celypering (op het ogenblik overigens nog maar gedeeltelijk) al heel vroeg worden gesignaleerd. Dit is uit sociaal oogpunt belangrijk, want in deze vroege fase is een abortus veelal voor de ouders emotioneel overkomelijk, terwijl het doden van een defect kind na de geboorte doorgaans niet dragelijk is.

Zo'n vroege typering van de eigenschappen van het kind biedt dan ook in principe de mogelijkheid om door abortus zowel de ouders als het kind zelf veel ellende te besparen.

Een tweede reeks technieken heeft betrekking op de mogelijkheid embryo's buiten het lichaam, eventueel 'in een reageerbuis', te kweken, te bewaren of te behandelen.

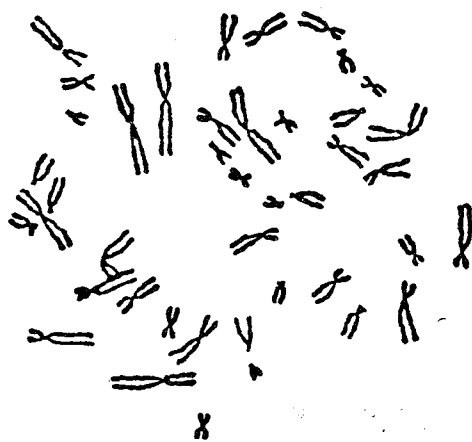
Het is op deze wijze gelukt muizen-embryo's 'in een reageerbuis' te kweken tot een stadium waarin hun bloedsomloop ontwikkeld was. Verder is men erin geslaagd in het moederlichaam beschadigde konijnen-embryo's door behandeling buiten het lichaam te genezen. Ook is het mogelijk gebleken, embryo's van het ene moederdier in het andere over te plaatsen en de vrucht gezond groot te brengen (getransplanteerde embryo's worden vrijwel nooit afgestoten). En begin 1969 kondigde de Engelse onderzoeker Edwards aan, dat hij een bevredigende methode had gevonden menselijke eicellen 'in een reageerbuis' te bevruchten.

'Kinderfabrieken'

Wanneer deze proeven worden doorgezet, dan zou deze ontwikkeling misschien tot het volgende kunnen leiden: Oudere vrouwen krijgen relatief vaak afwijkende kinderen. Dit ligt niet aan de erfelijke eigenschappen van de embryo's zelf, maar aan de moeder-omgeving, waarin de embryo's opgroeien. Hier zouden dus de afwijkingen wellicht gecorrigeerd kunnen worden door de embryo's buiten het lichaam te behandelen met bepaalde geneesmiddelen, of de embryo's geheel of gedeeltelijk buiten het lichaam van de moeder op te kweken. Hetzelfde geldt voor vrouwen die aan embryo-beschadigende ziekten lijden (zoals roodvonk). Ook zouden zwangere

VOORTPLANTINGS-TECHNOLOGIE

nageslacht naar keuze

In de 23 chromosomen van de mens ligt zijn hele erfelijke aanleg besloten (Uit: 'De stamboekmens die niet sterven mag').

vrouwen bijvoorbeeld in geval van ziekte hun kind bij anderen kunnen 'stallen', of dit aan anderen kunnen overdragen.

Tenslotte zou met de proeven met embryo's de weg geëffend kunnen worden naar een 'Brave New World', waarin de kinderen in speciale 'fabrieken' worden gekweekt.

Dicht in de buurt van het onderzoek naar de groei van embryo's ligt wetenschappelijk werk op het gebied van het bewaren van mannelijk zaad. Een soort werk, dat science-fiction-schrijvers visioenen heeft gegeven van sperma-banken, waar vrouwen zaad naar hun keuze zouden kunnen uitzoeken. In de praktijk is men er overigens nog niet in geslaagd om zaad, anders dan van stieren, geruime tijd te bewaren.

'Klonen'

Ook vrij dicht bij dit soort onderzoek staat research naar de mogelijkheid dieren te 'klonen', dat wil zeggen een groot aantal wat betreft erfelijke eigenschappen gelijke dieren te maken.

Iets dergelijks is gelukt met een kikker. Het bleek mogelijk uit cellen van de kikkerdarm een groot aantal kikkers te laten groeien, die wat erfelijke eigenschappen betreft, hetzelfde waren, als de kikker wiens darm was genomen. Iets dergelijks is mogelijk, omdat elke kikkercel voldoende (erfelijke) informatie bevat om uit die cel een hele kikker te maken.

Hetzelfde geldt in principe voor de cellen van hogere dieren en de mens, en op het ogenblik probeert men met ratten hetzelfde te doen als met de kikker. Dergelijke proeven kunnen uiteraard in principe leiden tot het op grote schaal maken van erfelijk gezien dezelfde mensen.

Een laatste interessante mogelijkheid van het voortplantings-onderzoek die ik wil noemen is de ontwikkeling van technieken om de erfelijke eigenschappen van mensen te veranderen. Ge-

geven de huidige stand van het onderzoek lijkt de verwerkelijking van deze mogelijkheid overigens wel het verste weg.

Bij lagere organismen is men echter al een enorm eind op weg met het veranderen van erfelijke eigenschappen. Met bacteriën en virussen kan men zo langzamerhand alle denkbare trucs op het gebied van hun erfelijke eigenschappen uithalen.

Men kan erfelijke eigenschappen van de ene bacterie naar de andere overdragen, men kan de bacteriën bestand maken tegen de tegen hen gebruikte antibiotica of tegen bacteriële virussen, men kan stukjes van verschillende virussen aan elkaar 'plakken' en zo zelf een nieuw virus maken, enzovoort.

En hoewel er nog een hele afstand is tussen virus en bacterie en de mens, hebben veel van de deskundigen toch de indruk, dat er zo langzamerhand zoveel ervaring is opgedaan en zoveel bekend is van hoe een mens in elkaar zit, dat het voornamelijk een kwestie van tijd en geld is, om het veranderen van menselijke erfelijke eigenschappen mogelijk te maken.

Dit opent uiteraard vele perspectieven. Allereerst zou men in staat zijn op deze manier erfelijke ziekten te elimineren. Dit door een verandering aan te brengen in dat deel van het erfelijk materiaal, dat verantwoordelijk is voor de ziekte. Misschien kan men mensen ook erfelijk bestand maken tegen virusziekten. Verder zou men als het ware met behulp van een catalogus van erfelijke eigenschappen een kind kunnen samenstellen, naar bijvoorbeeld de kleur van haar en ogen, en wellicht ook naar intelligentieniveau.

Aan de andere kant zou de mogelijkheid erfelijke eigenschappen te veranderen kunnen worden gebruikt om 'übermensen' te fokken of zeer gevaarlijke biologische wapens te maken.

Wie beslist!

Het grote probleem bij al dit voortplantings-onderzoek en de ontwikkeling van de voortplantingstechnologie is dan ook: hoe kunnen wij garanderen dat het er de goede kant mee opgaat of met andere woorden: wie beslist eigenlijk of wat wanneer wordt toegepast of onderzocht?

Kort geleden schreef een groep beroemde Amerikaanse biochemici in het wetenschappelijk blad Nature over het probleem van het veranderen van erfelijke eigenschappen. Zij stelden, dat op het ogenblik in feite maar een heel klein groepje mensen uitmaakt wat wel of niet wordt onderzocht en wordt toegepast.

Te weten: de mensen aan de top van de regeringsbureaucratieën, van privé-instellingen en bedrijven. Zij stelden, dat deze mensen voornamelijk beslissen op basis van motieven als geld en macht en zich niet veel aantrekken van iets als welzijn van de mensen en de conclusie luidde dat alleen een radicale sociale verandering aan deze situatie een eind kan maken.

In grote lijnen ben ik het met hun stellingen eens. De enige redelijk goede garantie tegen misbruik van wetenschap door een kleine groep lijkt mij een democratische controle op wat wordt onderzocht en wat wordt toegepast. De 'gewone man' zou moeten beslissen. Daarmee kan de technologie primair in dienst worden gesteld van het elimineren van ellende en een werkelijke verbetering van de kwaliteit van het leven.

Voor het zover is, zal er echter nog heel wat meer moeten gebeuren.

Wetenschapsmensen zullen op de eerste plaats in begrijpelijk Nederlands moeten leren uitleggen wat ze doen en de 'gewone man' zal het idee moeten verliezen, dat het toch allemaal te moeilijk is, dat de knappe koppen het wel zullen uitzoeken. Een tweede stap zou moeten zijn, dat iedereen de machthebbers en wetenschapsmensen eens flink gaat doorzagen over het waarom van wat zij doen. Ontsporingen ontstaan, dacht ik, vooral, door de apathie van anderen. Lastige vragen kunnen al een hoop goed maken.

LUCAS REIJNDERS.

'brief aan zijn vader' sleutel tot kafka

Over Franz Kafka – geboren in 1883 te Praag, gestorven in 1924 te Wenen – is veel geschreven. Zijn werken hebben in de oorspronkelijke taal, het Duits, en in vele andere talen menige herdruk beleefd. Toch zijn, meen ik, de eigenlijke verbreiding van zijn werken en de discussie erover nog niet echt begonnen. Te zeggen dat hij zijn tijd ver vooruit was, heeft iets weg van een platitude. Zijn tijd ver vooruit zijn betekent gewoon dat de actuele omstanders hem niet begrijpen. Op dit moment zal het aantal van dat soort omstanders nauwelijks zijn verminderd. En de tijd dat Kafka een mode-schrijver wordt, lijkt nog ver. Dan moeten de film en de televisie er eerst aan te pas komen. Deze zullen hem ongetwijfeld pakken, verklaren en... vergeten. Want Kafka's werk moet gelezen worden. Omdat het zo duidelijk geschreven is.

In 'Brief aan zijn vader' zegt Kafka: 'Ik kreeg door u een stamelende, stotterende manier van spreken.' Deze uitspraak verklaart iets omtrent het mechanisme van het stotteren in het algemeen, maar meer nog het feit dat een onvermogen (tot spreken) kan leiden tot een vermogen (tot schrijven).

En zo zijn wij dan aangeland bij de psychologie van het schrijven of eigenlijk bij die van de schrijver. Met enige moeite overwin ik het verlangen hiermee voort te gaan. Opmerkelijker acht ik het karakter van de 'Brief aan zijn vader', namelijk dat van een sleutel tot Kafka's werken. In het algemeen echter betreden wij de 'woning' van een schrijver niet door gebruik te maken van de sleutel tot zijn voordeur. Veel vaker slippen wij een zij-ingang binnen, geopend door een vriend, of klimmen door een openstaand raam naar binnen. Om over het intrappen van geopende deuren maar te zwijgen. Ik bedoel dus dat men er goed aan doet om eerst de werken van een schrijver te lezen en pas dan de sleutel te zoeken. Hoe belangrijk de persoon van de schrijver voor ons ook is, wij hebben in eerste instantie te maken met zijn werk.

Zonder te willen beweren dat 'Het slot' Kafka's belangrijkste werk is, acht ik het zijn meest typerende boek. Wat typeert het? Het antwoord op deze vraag is niet eenvoudig. Er zijn zovele facetten.

In 'Het slot' is sprake van een ongelijke strijd van een landmeter tegen zijn superieuren, te vertalen als het streven van de enkeling om zichzelf te handhaven tegenover de autoriteit(en). De dragers van de macht mogen doen wat de anderen is verboden of wat in deze wordt veroordeeld. Bij de ondergeschikten, de afhankelijken, leidt dit tot een vreemd normbesef, namelijk dat de normen niet belangrijk zijn maar wel de uitvaardigers van die normen. Alle discussie is zinloos. De superieuren hebben altijd gelijk, ook buiten de arbeidsverhoudingen, hoe dan ook. De normen blijven onbegrijpelijk of worden dit steeds meer. Ditzelfde geldt voor de uitvaardigers ervan. Zij zijn ondoorgrondelijk, dus zijn zij goden.

De personen in 'Het slot' worden steeds duidelijker tot mensen-in-tragiek-gevat en steeds nadrukkelijker tot ondergeschikten-aan-de-macht. De dragers van de macht lijden eveneens – zeggen het tenminste – en dit nu onderstreept de volkomen onbegrijpelijkheid en de zinloosheid van de macht. Maar het is verboden de macht niet te begrijpen: men begrijpt de macht door deze te aanvaarden. De arme landmeter (=meter van de aarde) kan zich niet schikken. Hij zal dus (bijna) ten onder gaan.

Hermann Kafka

In onze tijd is een dergelijke problematiek in een boek niet zo ongewoon. Velen spreken al van passé. Doch deze lieden denken en spreken in termen van literaire mode. Zolang er echter sprake is van onder- en bovengeschieden blijft die problematiek en de deze begeleidend tragiek van onrecht bestaan. Men zou kunnen zeggen dat de ondergeschikten in onze tijd de situatie als minder persoonlijk ervaren. Des te erger voor hen: de ondergeschiktheid is er niet geringer om. Steeds meer krijgt ook het zich schikken een systematisch karakter, in de zin van opgenomen te zijn in het systeem. Duidelijker: de menselijke samenleving wordt steeds meer een machinerie, het gespartel van anderswillende enkelingen ten spijt. Ook zij worden ingecalculeerd. De sfeer van dit alles heeft Kafka op onnavolgbare wijze getroffen, toen, vijftig jaar geleden.

In het verhaal 'Die Verwandlung' is de zoon des huizes een buitenbeentje. Hij wordt tot een kever, een pijnlijke en vernederende ervaring, sterft en verdwijnt. Dit is een van de vele wijzen waarop Kafka ons duidelijk maakt wat er met de mens aan de hand is. En ik herhaal: hij schreef hierover zo'n vijftig jaar geleden.

Om enige termen te gebruiken die veel en zo weinig zeggen: Kafka's werk is surrealistisch, magisch, mystiek, symbolisch en existentialistisch (avant-la-lettre). Maar welke andere betekenis hebben deze woorden voor mij dan dat

ik u, zeer geachte lezer, tracht over te halen zijn werk te lezen? Ik ben de vriend die de zij-ingang voor u opent.

Het lezen van 'Brief aan zijn vader' werkt ont-hullend in die zin dat wij ervaren hoe en waar Kafka's schrijven ontstond. Het lezen ervan wekt steeds weer herinneringen aan personen en situaties uit zijn andere werken. Voor de-gene die een schrijver ziet (wenst te zien) als een halfgod, betekent deze brief een onthulling. Voor de echte lezer, voor degene dus die steeds beter wil begrijpen om zichzelfswil, is de brief een belevenis.

De brief was voor Kafka als zijn andere werk: schrijven, dus via tekens op papier spreken tot de ander. Hij bleef alleen wat dichter bij huis. Zijn vader stond als de onbegrijpelijke autoriteit, de overige gezinsleden als de ondergeschikten. Hij gaf aan de oorspronkelijke familiale situatie maatschappelijke proporties. En Franz zelf? Hij heeft zich niet kunnen losmaken van zijn vader. Niet zo vreemd: de autoriteit voedt zich niet zelden met liefde. De Kafka van 1970 zou zijn vader doden, in elk boek weer, hetgeen bewijst dat die vader niet te doden is. De autoriteit bevindt zich immers binnen in ons.

Kafka's wijze van schrijven is vooral een bijzondere doordat hij in afgewogen en soms minutieus geformuleerde zinnen verhaalt over de sterkste emoties. Mede doordat hij schrijft over (schijnbaar) alledaagse gebeurtenissen in een onalledaagse relatie ontstaat er een grote gespannenheid. Dit geldt zelfs voor de zo rechtstreeks aandoende brief aan zijn vader. Het feit dat deze aan tafel zijn oren reinigt met een tandenstoker krijgt de afmetingen van een goddelijk falen.

Franz Kafka: een oproeper van het verleden, een maatvoerder van het heden, een voorziener van de toekomst. Dit laatste werd poëtisch verwoord door de Poolse schrijver Mieczyslaw Jas-trun in een gedicht aan Kafka gewijd.

franz kafka
zelf neergestoken
door boze engelen
heeft het alles voorzien
lange tijd voor de dood
van zijn drie zusters
zij bestegen snel de ladder van rook
in Auschwitz en werden
aan hun korigeknipte haren
de hemel ingetild
hij hield in zijn hand
een draad van de zwarte kluwen
een draad die leiden kan
uit de gruwelijke doolhof
of
het crematorium binnen
hier
onder de koepel
in de voorhemel van
het slot
waarvan niemand weet of het bestaat
al heeft het zijn telefoonnummer
hier voert men dagelijks
het proces.
vlammend dreunen er de bazuinen
van de gemeentelijke brandweer of
van de engelen van het jongste gericht
hier strooit
de schemer
dagelijks
de as van vermoorde mensen
op ons haar
daarboven is de materialistische hemel
niet het liefelijk hemelgewelf van Rafael
de zwartpurperen afgrond van de hel
waarin wij allen zullen springen
met de geopende vederlichte parachutes
van onze zielen

PSZISKO JACOBS

'Brief aan zijn vader' van Franz Kafka, uitgave van Querido, Amsterdam.

humanisme en religie

GELIJKWAARDIGE MAAR ANDERSOORTIGE PARTNERS

Deze beschouwing werd ons toegezonden door ds. Joh. P. van Mullem, Nederlands Hervormd Predikant te Baflo. Zij is bedoeld als bijdrage aan de meningsvorming over een opnieuw te formuleren beginselverklaring van het Humanistisch Verbond. Zoals bekend worden suggesties en voorstellen van anderen op prijs gesteld. Correspondentie te richten aan de secretaris van de Commissie beginselverklaring, postbus 114, Utrecht.

Humanisme en religie zijn gelijkwaardig, *maar verschillen*. Er is een authentiek humanisme, dat zonder enige religie uitkomt, ja des te zuiverder is. Wie humaan wil handelen en wil zijn, heeft daartoe een buitenethische grond niet nodig. Hij kan daarin klaarkomen zonder kerk, zonder religie, zonder enig religieus godsbesef. Wie menselijk wil zijn, intermenselijk wil kommuniseren en medemenselijk wil handelen, heeft esthetisch noch ethisch te zijn, kan zonder natuurwetenschappelijke kennis uitkomen, ja kan buiten *elke* andere (dan ethische) dimensie een volwaardige humanist worden en zijn. De parallel van een barmhartige samaritaan geeft ons zelfs méér aan, dan alleen te tonen dat barmhartigheid apart-van-religie staat. De priester en de hulp priester krijgen in deze ethische compositie een klap om hun religieuze oren en op hun dusgenaamd-heilig-te-houden handen. Zij meenden zo iets onheiligs als die stakker langs de weg niet te mogen aanraken, omdat zij straks het heilig offer moesten heffen. Zo krijgt hier de onbarmhartige vroomheid een felle reprimande ten gunste van het Humanum. En indien ik eens vrijmoedig (doch niet onjuist) een bekende bijbeltekst mag exegetiseren; met name deze woorden: Heb uw naaste lief *en* God ... aan deze *twee* geboden ... dan herhaal ik volgens de tekst: *twee* geboden, een ethisch en een religieus gebod. Ik lees in deze twee-stelling nergens — en dat terecht — dat ik om mijn naaste lief te hebben, lief te kunnen hebben; éerst (dan wel achteraf?) God moet beminnen. Zo zie ik (dus) ethiek en religie als twee afzonderlijke, aparte dimensies en rede(!)-neer ik als volgt: Zelfs indien men (op de wijze van Kant) achteraf (*na* een ethische handeling) God of een 'god' als de wetgever van het ethische zou willen zien; dan nog meen ik te mogen beweren, dat naasteliefde enerzijds en de (of een) dode dan wel levende 'god' anderzijds niets met elkaar van doen hebben; dus dat men authentiek-humaan kan zijn zonder religieus te wezen. Maar hoe grondt men dan z'n ethisch handelen? Of dit nodig is, valt te betwijfelen, doch voor de logisch-aangelegde mens heeft dit toch wel zin. Wij gronden ons ethisch handelen niet op iets goddelijks noch op iets uit de esthetische sfeer, al evenmin op juridische gronden. Elke buiten-ethische 'Begründung' van het ethische wijzen wij, als wezensvreemd voor dit zedelijke, van de hand. Rechter noch pastoor, ekonoom noch kunstenaar zal ons weten te zeggen, wat ik als ethisch mens moet doen. De grond der redelijkheid ligt in de ethische dimensie zelf, in het ethisch besef, in het wezenlijk apriorisch Ethos.

Gesteld dat iemand niet begrijpt wat met deze wezenlijk-ethische grond bedoeld wordt, dan is het toch ieder duidelijk, dat hij voor zijn ethisch-humaan denken en handelen niets behoeft te vragen aan het goddelijke of aan iets anders buiten de ethiek. Gelijk de rechter soeverein onafhankelijk is in de rechtszaal; de kunstenaar in zijn atelier; de predikant in de kerk; zo is de zedelijk-handelende mens *onafhankelijk* van een god of van een staat of van het oude dan wel nieuwe establishment. Op mijn vraag: Wat moet ik ethisch doen? kan alleen het puur-Ethische zelf antwoorden. En ik zal ethisch handelen desnoods tegen staat en tegen kerk en tegen een oude of tegen een nieuwe orde in. Ik eis voor mijn ethisch handelen mijn onafhankelijke soevereiniteit op.

Wij konkluderen nu uit het bovenstaande, dat bij de voorbereiding van een (al of niet nodige) nieuwe beginselverklaring van het Humanistische Verbond alleen *puur* ethische overwegingen van *puur*-humanistische mensen mogen gelden. Indien bijvoorbeeld de remonstrante professor Van Holk zou meehelpen in denken en in formuleren, zou hij zich eerst bij deze bezigheid voor een beginselverklaring moeten ontkleeden van z'n religieuze toga. Alle vernieuwers zullen behoren uit te gaan van een boven-willekeurige (wij zeggen: apriorisch-ontische) norm, doch wel

te verstaan een norm die puur-ethisch is. Jehova uit het Oude Testament, de Vader van Jezus uit het Nieuwe Testament, Allah of welke andere Deus Religiosus ook, hebben daar geen religieuze boodschap voor. De humanistische vernieuwers moeten zich niet laten verleiden gronden voor de humanistische beginselverklaring te ontleenen aan buiten-ethische religie (op de wijze van Kant, als zou God de wetgever voor het ethische zijn).

En de religie dan? Hoe met het liefhebben van God, als tweede gebod? Deze liefde is, voor wie er besef van heeft, een *gelijkwaardige*, even wezenlijke handeling.

Dus spotte de humanist nooit lachend en minachtend om het ritueel van de gelovige mens. Omgekeerd zegge natuurlijk de gelovige nooit, dat de humanist de mens stenen voor brood geeft (zichzelf dan de warme bakker achtende).

Met G. H. Faddegon in Mens en Wereld van 14 februari 1970 meen ik te moeten verwerpen, dat het humanisme een bepaalde vorm van christendom is. Het Humanisme als zodanig (liggend en gegrond in het zuiver redelijke) is vorm van geen enkele religie, welke ook. Religie en ethiek zijn twee eigensoortige, gelijkwaardige partners, komende uit ontisch twee verschillende sferen. Sommige mensen verenigen beide, anderen houden zich bij het humanisme alléén. Maar om authentiek, echt en waarachtig humanist te zijn behoeft men geen religie ja de religie *kan* (als buiten-ethische beweeggrond) het Humanisme zelfs ... schaden.

Als wij tenslotte het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond een raad mogen geven is het deze, dat er een (al of niet nodige) nieuwe beginselverklaring wordt opgesteld *puur*-humanistisch, *puur*-ethisch, zonder enig religieus of enig ander buiten-ethisch moment. Het blijft dan iedere humanist vrij daarbij (of daarboven?) religieus te zijn. Maar de *pur-sang* humanist mag niet belemmerd worden in zijn rein humanisme.

Ds. JOH. P. VAN MULLEM

internationale steun voor politieke gevangenen

De groep die zich 'Amnesty International' noemt werkt reeds sinds 1961. Men komt die naam vaak tegen in de dagbladers als het er om gaat ergens ter wereld mensen te helpen die worden vervolgd op grond van religieus fanatisme, politieke onverdraagzaamheid of rassendiscriminatie. Toch is het misschien nuttig hier nog eens speciaal de aandacht te vestigen, op welke wijze deze groep mensen bezig is humanistische idealen op doeltreffende manier in praktijk te brengen. Amnesty International is strikt onpartijdig en heeft noch politieke noch religieuze bindingen. De enige beperking is dat alleen gevangenen worden geholpen die geen geweld hebben gebruikt of gepropageerd. Er bestaan 700 werkgroepen in 21 landen. Wanneer het onderzoeksbureau in Londen bericht ontvangt van een arrestatie, worden de gegevens eerst gecontroleerd. Dan wordt de gevangene voor wie men zich wil inzetten 'geadopteerd' door een van de groepen. Elke groep zorgt voor drie gevangenen: één in het Westen, één in een communistisch land en één in de Derde Wereld. Men doet pogingen om de publieke opinie in beweging te brengen en zo mogelijk de vrijlating van de gevangene te bewerkstelligen. Er worden brieven geschreven aan regeringen, ambassades, kranten. Men onderhoudt regelmatige briefwisselingen met de gevangene zelf, met zijn familie en

met zijn vrienden. Een zeer belangrijk aspect hiervan is dat deze menselijke contacten de gevangenen moed geven en hoop en het gevoel dat hij niet helemaal vergeten is. Zo nodig en mogelijk krijgen de gezinnen van de gevangenen materiële steun. Worden zware straffen verwacht dan wonen waarnemers van Amnesty International de processen bij. Vele regeringen zijn gevoelig voor de openbare mening in het buitenland en geven toe aan de uitgeoefende druk als deze maar aanhoudt, redelijk en onpartijdig is: Van 1961 tot 1970 zijn van de 6000 geadopteerde gevangenen ruim 2200 vrijgekomen.

Wij leven in een tijd, dat vele mensen geen genoeg meer willen nemen met alleen te *praten* over misstanden, maar praktisch iets willen *doen*. Daarom leek het mij nuttig hier te wijzen op deze organisatie. Zij heeft — hoe kan het anders — steeds te kampen met een tekort aan geld en aan medewerkers. Maar ook reeds met iets zo eenvoudigs als het regelmatig verzenden van briefkaarten aan geadopteerde gevangenen kan worden geholpen. Deze kaarten maken duidelijk dat er overal ter wereld bezorgdheid bestaat over de betreffende mens.

Het adres van 'Amnesty International' in Nederland is: Willem Beukelszoonplein 10, Den Haag, Postbus 5151. Postgiro 489237.

O. BIRMAN

2 ton tekort?

Hoe zit dat?

Het Humanistisch Verbond had het afgelopen jaar een exploitatietekort van ongeveer f 100.000,-. Voor 1970 verwachten een aantal mensen een tekort van f 160.000,-. Maar anderen denken dat het best eens kan uitlopen tot 2 ton. En dat is een sombere situatie.

Wat is de oorzaak?

De overheid subsidieert gelukkig een groot gedeelte van de werkzaamheden. Maar in de praktijk wordt subsidie verleend als een honorering van reeds genomen initiatieven. Nieuwe, noodzakelijke activiteiten moeten meestal lange tijd uit eigen middelen worden bekostigd. Dat wil zeggen, uit de contributie van de leden. En dat legt pijnlijke beperkingen op. Want het Humanistisch Verbond heeft slechts 15.000 leden. Veel te weinig om te zorgen voor een acceptabel werkkapitaal.

Wat is het gevolg?

Belangrijk werk zal daardoor moeten blijven liggen. Aan de broodnodige uitbreiding van het werk zal niet eens kunnen worden gedacht. Sterker nog, als de situatie niet flink verandert, zullen wij onze werkzaamheden moeten inkrimpen. Een groeiend aantal buitenkerkelijke Nederlanders zal daardoor geestelijk in de kou moeten blijven staan. Met alle gevolgen van dien. Dat wordt de nieuwe realiteit.

Wat kunnen wij daar aan doen?

Er moet heel veel gebeuren, dat is duidelijk. Er zullen snel meer leden moeten komen. En er zijn genoeg mensen die daarvoor in aanmerking komen. Uit sociologisch onderzoek blijkt, dat er ongeveer 3 miljoen buitenkerkelijke Nederlanders zijn, waarvan 7% zich humanist noemt. Met andere woorden: circa 195.000 humanisten zijn geen lid! Dáár

moet verandering in komen.

Natuurlijk lukt dat niet van de ene dag op de andere. Daarom zullen de 15.000 leden van het Humanistisch Verbond voorlopig zelf moeten zorgen dat het apparaat blijft draaien en dat het belangrijke werk doorgaat. Daarom moet het tekort van f 160.000,- of misschien zelfs van 2 ton drastisch worden verminderd. En daarbij kunt u ons helpen door nú een bijdrage te storten op giro-rekening 6168 t.n.v. Stichting Steunfonds Praktisch Humanisme in Amersfoort. Help ons uit die sombere situatie!

**giro 6168 tnv
stichting steunfonds
praktisch humanisme
amersfoort**

artcolpa studio leusden

Geestelijke vorming van jonge mensen. Werk dat spaak loopt als het Humanistisch Verbond er niet in slaagt het tekort drastisch te verminderen!

ANNONCES

Dame, Utrecht, 60 jr., zoekt vriendin; zo mogelijk om veel te wandelen en te fietsen. Brieven onder nr. 8 adm. M. en W.

Huwelijk

Gep. hoofdambt., 1,80 m, zoekt kennismaking met dame, liefst middelbaar niveau, 55-62 jr. Brieven onder no. 7 adm. M. en W.

Ik zoek voor mijn dochter, 18 jaar, leerlinge van de Rietveldacademie, een lichte ongemeubileerde of ged. gemeubileerde kamer met kookgelegenheid bij geestverwanten in Amsterdam of Amstelveen.

Brieven onder nr. 6 adm. M. en W.

Mens en Wereld - No. 5 - 14 maart 1970

DRUK: BOSCH-UTRECHT